

Наставна тема 2

Клучот за динамичен концепт на граѓанството¹²

1. Предизвици за традиционалниот модел на граѓанство

Од крајот на Студената војна се забрзаа и зајакнаа различни процеси на модернизација (види го квадратот на следната страна) и преку тоа се разви една нова динамика. Случувањата и превратите кои во тоа време се случуваа во цела Европа го доведоа во прашање традиционалниот модел на граѓанството:

- Глобализацијата на слободната трговија и комерцијално-ориентираните пазарни економии им донесоа на луѓето во многу земји благосостојба – но не на сите. Јазот помеѓу богатите и сиромашните се зголеми, како внатре во, така и меѓу општествата, што забележително го загрози социјалното единство и меѓучовечката солидарност.
- Притисокот од конкуренцијата ги принудува компаниите постојано да ја зголемуваат нивната продуктивност и да ги намалуваат трошоците за производство. Тоа го стави во тек перманентниот процес на иновирање кој има директно влијание на производите, технологиите и работните места, а индиректно влијае врз нашиот целокупен начин на живот. Јозеф Шумпетер го опиша овој процес како „креативно уништување“¹³. Еден посебно воочлив пример за едно такво креативно уништување е реконструкцијата на целата макроекономија во Источна Европа.
- Порастот на економијата ни донесе зголемена благосостојба, но истовремено се зголеми и потрошувачката на природни ресурси. Имајќи ги предвид зголемените емисии на CO₂, станува сè потешко и поскапо да се спречат климатските промени или да се адаптираме на нив.
- Новите информатички и компјутерски технологии нудат нови можности за зголемување на производството, за размена на информации, обезбедување на информации и подготвување на понуди за забава, за да наведат само некои аспекти. Ние живееме во медиумска култура и медиумска компетенција – компетенцијата која користи нови медиуми како за произведување (продуктивно) така и за примање (критичко-рецептивно) на информации и соопштенија, во меѓувреме стана дел од основните вештини како читање и пишување.
- Благодарение на економскиот пораст и достигнувањата на модерната медицина населението во многу европски земји сè повеќе старее и светското население постојано расте. И двата развитоци се сериозен проблем за 21 век.
- Националните држави имаат право на суверенитет и автономија. Меѓутоа концептот на национална држава може како да се ограничи така и да се изолира. Од крајот на студената војна можеме да го набљудуваме настанувањето на нови форми од дотогаш потиснатите колективни идентитети.
- Модерните општества се претежно секуларни и плуралистички. За овој развиток во голема мерка придонесе миграцијата во Европа – пред сè внатре во Европската Унија.

¹² Оваа наставна тема се заснива на Huddelston, T. (2004): Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Strassburg: Совет на Европа, стр.9 ff. преработена од Peter Krapf.

¹³ Schumpeter, J. A. (1993; англиско оригинално издание 1942): Капитализам, социјализам и демократија. Stuttgart: UTB.

Плуралистичките општества се динамични и продуктивни, сепак интеграцијата на луѓето со различни мислења, вредности, интереси и социјални и етнички позадини истовремено ја става на проба социјалната солидарност.

Наведените предизвици најдобро се совладуваат во демократските системи. Секој обид тие и други проблеми да се решат со авторитарни средства е осуден на пропаст, бидејќи не успева да се справи со комплексната реалност на општеството, економијата, животната средина, решавањето на конфликти итн. Воедно демократијата стои и паѓа со ветувањето за рамноправно учество. Колку покомплексни стануваат нашиот свет и предизвиците за нашата иднина, толку е потешко за просечните граѓани да го разберат изнаоѓањето на решенија и да учествуваат во него. Недовербата на многу луѓе кон традиционалните политички институции, форми на владеење и политички носители на решенија е вкоренето во чувството да се биде прескокнат и неслушнат. Демократијата и човековите права се загрозени, лабилните достигнувања и нивното долгорочно опстојување зависи од тоа дали и како таа може да им се предаде како наследство на идните генерации. Демократијата и човековите права се темели создадени од луѓето и со тоа не се „дадени од природата“, тие се поврзани едно со друго и влијаат и се зајакнуваат обострано.

Модернизација

Социолошкиот поим на модернизацијата се однесува на повеќедимензионалниот процес на социјалната промена. Во изминатите две децении навистина се зголеми модернизацијата во брзината, количеството и комплексноста, сепак од историска перспектива нејзиното потекло води назад до измислувањето на печатарството, реформацијата, просветителството, револуциите во Голема Британија, САД и во Франција како и до индустриската револуција. Модернизацијата го измени секој аспект од човековиот живот: како работиме, што правиме, каде живееме и како (колку често) патуваме, нашата благосостојба и распределбата на благосостојбата, развојот на човековите права, глобализацијата, технологиите, вредностите и мислењата кои ги застапуваме или одбиваме и како учествуваме во политиката и општеството.

Модернизацијата е амбивалентен процес кому сме му подложни бидејќи тој е наша „судбина“ во добро, како и во лошо. Научниците и филозофите се поделени околу тоа дали модернизацијата на големо и во целост е клетва или благослов. Соодветно изгледа едно гледиште кое модернизацијата ја набљудува како предизвик кој носи и ризици, но нуди и шанси: предизвик кој во секој случај мораме да го прифатиме за да можеме да ги држиме под контрола ризиците.

За многу луѓе во многу општества модернизацијата содржи потенцијали и изгледи за поголема благосостојба и слобода. Истовремено граѓаните и носителите на решенија се конфронтирани со зголемени барања, тие сепак мораат да држат чекор со процесите на модернизација и нивните ризици и опасности за да преживеат. Клучна улога при посредувањето на соодветните компетенции, без дискусија, игра образованието.

Со оглед на значењето на овие предизвици станува јасно дека е потребен нов вид на граѓани, имено такви кои не само што ги познаваат и разбираат нивните формални граѓански должности, туку се исто така во состојба и согласни активно да сторат нешто за општеството, за нивната земја и за народната заедница и кои го восприемаат нивното учество во вид и на начин кој придонесува за решавањето на проблеми. Зголемените предизвици бараат силни општества со компетентни – имено: соодветно образовани и квалификувани – носители на решенија и граѓани.

Педагозите се оптимисти. Тие веруваат во тоа дека младите луѓе - како и постарите кои се подготвени за доживотно учење – со соодветно образование можат да се стекнат со неопходните вештини за да можат да влијаат на развојот во нивната заедница и во целиот

свет. Активното граѓанство како што натаму детално ќе биде изложено, најдобро се поттикнува со инструкции центрирани кон ученикот, а не преку наставни форми кои се ограничуваат на пасивно восприемање или учење напамет.

1.1 Новото разбирање за граѓанството бара нов образовен концепт

Со наставните модели кои се поставуваат само на примање и се ограничуваат на директивна инструкција не можат да се придобијат активните, информирани и одговорните граѓани, на кои им е потребна модерна демократија.

Она што навистина е неопходно се форми на образование, учење и поучување кои ќе ги подготват учениците за вистинско учество во општеството - форми на образование, учење и поучување, кои како што се ориентирани кон праксата, исто така се теоретски ориентирани, кои се однесуваат на релевантни проблеми од животното опкружување на учениците, а ќе се посредуваат како низ учеството во училишниот живот, така и во рамките на официјалниот наставен план. Улогата на активниот граѓанин се поклопува притоа со улогата на активниот ученик. Приод кој притоа ги поддржува наставниците и учениците и во процесот на расправа со новите проблеми е конструктивистичкиот приод на учење, како што е долу (дел 1, наставна тема 3, поглавје 4) поблиску објаснето.

Ставањето на располагање на наставни форми и аранжмани на учење, центрирани на учењето ја става наставната професија пред значителен предизвик. Мора да се стекнат нови форми на знаење, да се развијат нови наставни методи и да се изнајдат нови форми на соработка – како во колегиумот така и со учениците. Занимавањето со актуелното случување има поголема тежина отколку разбирањето на историските системи; критичкото мислење, посредувањето на вештините, трансферот на знаење како и работните форми кои се кооперативни и ориентирани кон заедницата се поважни отколку изолираните подготовки, и наместо зависноста од еден централен диктат, во преден план се наоѓа професионалната автономија. Но ние мора да ги промениме и нашите претстави за учењето: подалеку од концептот ориентиран кон наставникот и приближување до учењето низ искуство, учество, истражување и размена.

Традиционалното образование, ориентирано кон наставниците, потпрено на учебниците и научно-базирано мора во оваа смисла да отстапи ориентација, кај која во преден план ќе се наоѓаат учеството на учениците, широк спектар на дидактички методи и концепт заснован на вештини. Овој е придонесот кој актуелниот прирачник и материјалите за ОДГ/ОЧП сакаат да го дадат.

2. Политичка култура

2.1. Демократијата живее од учеството на граѓаните

Пример за вовед:

Парламентарните избори создаваат победници и губитници. Мнозинството формира нова влада, малцинството опозиција. Поранешната влада се повлекува и се заменува со нова влада, со други политички перспективи.

Правилата се јасни, сепак тоа не е доволно. Изборниот систем функционира само тогаш кога ќе можеме да сметаме на тоа дека губитниците ќе го прифатат нивниот пораз. Доколку тоа не е така, изборите можат да предизвикаат насилен конфликт и да го поделат населението, наместо да го поттикнуваат општественото заедништво.

Во предизборната кампања партиите добиваат можност да комуницираат со јавноста за нивните замисли. И што ќе се случи доколку извесни партии пропагираат расистичка, фундаменталистичка или демократска предизборна програма?

За изборите да функционираат како едно од најважните средства за учество на граѓаните во демократските одлуки, потребно му е на едно општество очигледно повеќе од една правна рамка која ќе го регулира изборниот систем. Тоа што му е потребно е доверба во политичките процеси и во постапката и механизмите за гаранција дека овие процеси и коректно ќе се спроведат.

Примерот покажува дека демократијата исто така многу зависи и од правната рамка, како и од ставот на граѓаните кон системот и принципот „демократија“. Граѓаните мора да го разбираат и ценат системот и да се чувствуваат одговорни за неговата стабилност. Партиите од друга страна би требало да се третираат едни со други како конкуренти, а не како непријатели. Само тогаш силните страни на демократијата навистина ќе имаат ефект.

Демократијата се состои од мешавина на институции и процеси во кои припаѓаат општи избори, парламентарно застапување и взаемна контрола и разграничување на компетенциите преку „контрола и рамнотежа“. Извесни Устави предвидуваат директно учество преку референдум или Уставен суд. Тоа е политичката бина на која Граѓаните се актери. За да ја исполнат соодветно нивната улога, мора да се способни доброволно и со волја да го преземат нивниот дел; освен тоа мора да го познаваат политичкиот систем на демократија и да се идентификуваат со него.

Демократијата е систем кој што е вкоренет во актуелната политичка култура на едно општество и ера. Институционалниот систем може навистина да ги одреди рамковните услови за оваа култура, но не може да ги создаде или да го гарантира нивниот опстанок. (Истиот принцип одговара на автократските форми на владеење: Исто и автократот е упатен на соодветна политичка култура која секако се заснива на прилагодливи поданици, наместо на учеството преку активни и ангажирани граѓани.)

2.2 Културната димензија на човековите права

Човековите права кои според нивната природа се граѓански и политички права опишуваат кои демократски процеси и права треба да бидат имплементирани во пракса: Слободата на мислењето и слободното изразување на мислата, слободата на медиумите (т.е. забрана на цензура), избирачкото право како и принципот на еднаков третман и недискриминација, кој што важи за уживањето на секое човеково право. Кога некоја земја ја ратификува Декларацијата за човековите права, таа со тоа се обврзува на хармонизација на националното законодавство и правната практика со оваа декларација, за да постигне сообразност со засегнатите меѓународни норми. Тоа се случува по сопствена волја.

Но што ќе се случи ако една земја не ги почитува човековите права? Има различни заштитни механизми кои се создаени од ООН, но и од регионалните институции за човекови права кои ги

пропишале човековите права кои можат да бидат ратификувани од државите. Еден пример за тоа е Европската конвенција за човекови права, која се концентрира на граѓанските и политичките права. Државите можат да ја потпишат и Европската социјална повелба која ги набројува економските, социјалните и културните права. Доколку една држава која ја ратификувала конвенцијата, повреди едно од истите права, граѓаните на земјите членки на Советот на Европа (и секако и жителите на засегнатата земја) можат да се повикаат на Европскиот суд за човекови права како последна инстанца.

Почитувањето на човековите права во државно-правните демократии најмногу е загарантирано преку вообичаените механизми на демократските процеси. Кон овие механизми припаѓаат натамошниот развој на законите, но исто така и културата на учество и ангажирање и ангажманот на граѓаните.

Демократијата и човековите права зависат од една институционална референтна рамка која се состои од две компоненти: правилник од закони и начела кои се вкловени во уставот и во правниот поредок и политичката култура. Демократијата и човековите права се ставени во една низа на начела, вредности и одговорности. Демократијата и човековите права дозволуваат несогласување, што сепак е возможно само при силен принципиелен консенсус на рамка која ги дозволува и штити слободите, но истовремено и ги ограничува. Накратко: може да се противречи на речиси сè, но тоа функционира само доколку сите се идентификуваат со систем кој ја дозволува противречноста.

2.3 Демократијата и човековите права како нормативни начела на поучувањето и учењето: Демократската култура во училиштето

Без граѓаните кои ангажирано се залагаат за неа, демократијата не постои.

Секоја нова генерација го презема демократското наследство од претходната генерација. Притоа треба да се надеваме дека таа го разбира и го цени ова наследство, знае да постапува со него и од нејзина страна ќе се проследи натаму. Задачата на ОДГ / ОЧП и на образовниот систем воопшто е да се погрижи за тоа младите генерации да пораснат во активни и ангажирани демократи.

Културните традиции кои се демократско-пријателски само бавно се развиваат, како што историски се покажало во многу земји. Најголемата пречка која стои на патот на државната структура во општествата после граѓанската војна е отсуството на демократско-политичка култура. Концептот на демократска институција може навистина да се „увезе“, но не и културните корени на демократијата, бидејќи тие мора да бидат создадени и израснати на културното наследство.

Набљудувана од конструктивистичка перспектива, политичката култура се стекнува преку процеси на учење и социјализација. Следствено на тоа голема улога игра дали училиштата се раководени демократски или авторитарски, бидејќи учениците учат и искусуваат таму каде што се живее со или под соодветната „форма на владеење“.

Како „општества во мал формат“ училиштата можат да ги поддржуваат учениците да ги стекнат клучните елементи на демократската култура и културата на човековите права. Кон нив припаѓаат меѓудругото и следните парцијални компетенции:

- Учениците ги познаваат нивните интереси и убедувања и имаат доволно самодоверба и чувство за самодостойнство за да ги изразат истите.
- Учениците се среќаваат едни со други со обострано внимание во кое припаѓаат и внимателното слушање и емпатијата, т.е. подготвеноста и способноста да се заземе друга перспектива.
- Учениците се способни да ги решаваат конфликтите со мирољубиви средства т.е преку преговори и компромиси.
- Учениците знаат да ја ценат функцијата на институционалните референтни рамки кои ги штитат нивните лични права и слободи, но делумно исто така и ги ограничуваат. Овие „меки“ неформални компоненти на политичката култура ги дополнуваат „тврдите“ формални аспекти на правилата.

- Учениците ја ценат политиката како практичен концепт за решавање на проблеми на кои мора да им се посветат и кои мора да бидат решени.
- Учениците учествуваат во изборот на претставници, како и во формалните процеси на одлучување.
- Учениците можат да имаат влијание врз изнаоѓањето на решенија преку мерки за сензибилизирање, посебни активности и акции, лобирање и со тоа што сами ќе ги решаваат проблемите.
- Учениците преземаат одговорност за нивните сопствени решенија и притоа ги одмеруваат влијанијата како врз самите себе така и врз другите.
- Учениците се свесни дека доколку тие не дискутираат за решенијата кои ги засегаат, тоа ќе го сторат другите и резултатот за нив може да испадне неповолен.

Политичката култура е тесно поврзана со ставовите и идеалите кои младите граѓани ги стекнуваат при нивната социјализација, а исто така и во училиштето. Но исто така има и други сили кои силно влијаат врз процесот на социјализација. Кон нив особено се вбројуваат семејството, врсниците (пир-група) и медиумите. Како баланс и дополнување на тоа училиштата им ја нудат на децата и младите првата прилика да ја искушат интеракцијата со општеството и јавноста. Се поаѓа од тоа дека училиштето има одлучувачко влијание врз тоа, како демократското наследство ќе му биде предадено на младите генерации. Преку искуствата кои младите луѓе ги стекнуваат во училишното опкружување, тие можат да развијат навики и способности за доживотно залагање со демократските процеси и вредности на човековите права и тоа како во формалните процеси на одлучување, така и во секојдневното заедништво.